

BEELDHOUWERK VAN A. D. PLUSKENS IN DE PARADIJSKERK

door H. J. W. VERHEY

ACHTERAF is het zeer gelukkig geweest, dat in 1907, toen de Paradijskerk der Oud-Katholieke parochie van de heilige Petrus en Paulus aan de Delftsevaart (ingang aan de Lange Torenstraat) bouwvallig werd, de door wijlen dr. Jan Kalf bepleite restauratie van dit oude kerkgebouw uit 1718 toch niet is doorgedaan. In de plaats daarvan bouwde de Rotterdamse Oud-Katholieke architect P. A. Weeldenburg een nieuw bedehuis aan de Nieuwe Binnenweg nabij de Westersingel – toen aan de rand van de stad –, dat in 1910 werd gewijd. Daarin werden alle kostbaarheden uit de oude kerk overgebracht. Sterker: de architect bouwde een kerk om de kostbare beeldhouwwerken, met name de altaaropstand, heen. Hierdoor werd deze altaaropstand, met de prachtige preekstoel, de niet minder mooie communiebank, het fraaie orgelfront, enz. in mei 1940 bij de grote stadsbrand gespaard. Waren zij op hun oude plaats gebleven, dan zouden zij het lot hebben gedeeld van de tooi der andere katholieke schuilkerken in de oude stadskern, de (Oud-Katholieke) Oppertse kerk uit 1698 met haar prachtige beeldhouwwerk van de Antwerpse beeldhouwer Willem Kerricx uit ca 1706 en de schitterende scheping van Giudici uit 1779 in de Leeuwenstraat (Rooms-Katholiek), met het rijke beeldhouwwerk van die andere Antwerpenaar, François van Ursel (eveneens uit ca 1779), die zijn werk niet hier maar te Antwerpen vervaardigde, in tegenstelling tot Kerricx en de straks te noemen Pluskens, die er enige tijd voor in Rotterdam vertoefden. Van Ursel vervoerde de gereedgekomen beelden per schip naar hier.

Thans is de Paradijskerk de enige, welke er nog op kan bogen beeldhouwwerk uit het begin van de 18de eeuw rijk te zijn, want ook wat in de oude protestantse kerkgebouwen in Rotterdam te vinden was (voor de randgemeenten maken we hier een uitzondering) ging verloren. Wat de Paradijskerk nu nog bezit behoort tot het zeer weinige, dat in geheel Rotterdam thans nog te vinden is en dit rechtvaardigt dan ook het schrijven van dit artikel.

Bij de voorbereiding van de tentoonstelling ter herdenking van de sterfdag vóór drie honderd jaren van de stichter van „Het Paradijs”, Bernardus Hoogewerff, welke tentoonstelling in oktober 1953 in de Paradijsskerk werd gehouden, trof ik in het archief der parochie enkele merkwaardige stukken aan. Deze brengen ons in kennis met de schepper van het houtsnijwerk, dat ook in het tegenwoordige kerkgebouw zo zeer de aandacht trekt.

Al dit beeldwerk blijkt te zijn gesneden door de Vlaamse kunstenaar Alexander Dominicus Pluskens, samen met een staf van ongeveer tien medewerkers, en wel in de jaren 1720 tot 1725.

Alexander Dominicus Pluskens was Antwerpenaar van geboorte. Hij werd op 12 december 1685 gedoopt in de kerk van O.L. Vrouw, als zoon van Guilielmus Pluskens en van Clara Francisca Hie. In de „Liggeren van de Antwerpse St. Lucasgilde” komt hij in 1697–1698 voor onder de lijst van leerjongens als leerlingschilder. Uit de rekening van hetzelfde jaar blijkt, dat hij in de leer was bij de schilder Jan Sebastiaan Loobosch. In de lijst van 1708–1709 wordt hij vermeld als „meester beeltsnijder”. In een achttiende eeuws handschrift „Konsttooneel van Antwerpen”, dat berust in het stadsarchief van Antwerpen, wordt vermeld, dat N. Pluskens in 1715 twee sneeuwbeelden zou hebben gemaakt in de straten van Antwerpen. Wellicht is dit ook de hier besproken kunstenaar geweest.

Uit een notariële acte aanwezig op het gemeentearchief te Rotterdam (notaris D. d'Olyslager) blijkt, dat Pluskens gehuwd was met Maria Agnes (Agnētis) Fighé, dochter van de Antwerpse notaris Jasper Fighé. Datum der huwelijksluiting is echter noch te Antwerpen, noch te Rotterdam gevonden.

Pluskens werd in 1720 voor een eerste bespreking met de Rotterdamse Oud-Katholieke pastoor Johannes van Beek, uit Amsterdam ontboden. Over enige werkzaamheid aldaar is echter niets bekend.

Op 22 november 1720 kwam pastoor Van Beek met Pluskens tot een overeenkomst, welke in origineel nog in het bezit der Paradijssparochie is en welke luidt als volgt:

Wij onderges. Joannes van Beek ter eenre, ende Alexander Dominicus Pluskens mr Beelthouder ter anderen zijde, bekennen

met malkanderen te zijn overeengekomen, ende geconvenieert, wegens het beelt en snijwerck 't gene zal dienen tot een altaer, en 't gene daer ontrent is soo van deuren als anders, mitsgaders tot een Communiebanck, Predickstoel en Orgel, alles volgens de tekeningen daer van albereyts geconcipieert, en nog verder volgens gemeen goetvinden te voltrecken, en dat in manieren als volgt.

Namentlijk dat den besteder van 't voors.werck Joannes van Beeck ten huysse alhier tot Rotterdam aan den aennemer van dien Alexander Dominicus Pluskens zal leveren tot zijn besteeders kosten alle het houtwerck 't gene tot het voors. beelt en snijwerck sal moeten dienen. Dat den besteedder insgelijcx het voors. houtwerck sal moeten laten gereet maken en laten lijmen, als mede het ijswerck daer toe noodigh als vooren leveren, soodaenig, dat den aennemer eeniglijk het voors. beelt en snijwerck 't zijnen kosten zal opmaken tot genoegen en approbatie soo van den besteder als van menschen hen des verstaende, sullende den aannemer moeten 't zijnen kosten daar aen veranderen en verbeteren alle 't gunt geoordeelt zal werden door de persoonen voors. daer aen verandert en verbeterd te moeten werden. Den aennemer sal daer en boven 't zijnen kosten en pericul moeten leveren 't voors. beelt en snijwerck in de kerck het Paradijs alhier daer het selve geemployeert sal moeten werden en dat binnen den tijd van twee jaaren ten aller langsten, doch den besteder zal door sijn timmerman nevens den aennemer het voors. werck moeten doen stellen en vast maecken ter plaetse daer yder stuck resp. zal moeten geplaest werden: alle 't welke in voegen voors. voltrocken zijnde, belooft den besteder aen den voorn. aennemer daer voor contant te betalen een somme van vier duysent drie hondert guldens, alles ter goeder trouwe sonder argh off list. Voor 't gunt voors. is verbinden wij onderges. onse persoonen en goederen de selve onderwerpemde als na Reghten. Toircoinde getekent in Rotterdam den 22 Novemb. 1720.

J. van Beek

Alexander dominicus pluskens

Op 1 september 1721 werd Pluskens poorter van Rotterdam. Blijkens de reeds eerder genoemde acte in het protocol van de notaris Daniel d'Olyslager blijkt, dat ook zijn vrouw reeds in 1721 te Rotterdam woonachtig was. Samen verstrekken zij dan volmacht aan Anna Barbara Fighé, zuster van Pluskens vrouw, en

bagijn te Antwerpen om in rechten namens hen op te treden in geval van overlijden van Maria Fighé of Johanna Catharina Fighé, resp. tante en nicht van Pluskens vrouw. Ook deze beide vrouwen waren bagijnen te Antwerpen. Een en ander had speciaal betrekking op de finale scheiding van de boedel van wijlen Maria Françoys van den Bergh „in haar leven geweest Bagijn en meesteres van het Bagijnhof tot Antwerpen”. Vermoedelijk ging het hier over een onverdeelde boedel, welke tot nu toe werd beheerd door Maria Fighé, die ziekelijk was op het tijdstip waarop de acte werd gepasseerd. Het echtpaar Pluskens woonde toen „in Crooswijk”.

Uit hun huwelijk werden te Rotterdam twee meisjes geboren. Susanna Marie werd 21 oktober 1724 gedoopt in de kerk der paters Dominikanen op het Steiger, Clara Francisca op 16 oktober 1725 in dezelfde kerk.

Over de uitvoering van het beeldhouwwerk voor de kerk „Het Paradijs” worden we nauwkeurig ingelicht door een werkstaat door Pluskens bijgehouden van 17 november 1720 af, de dag waarop hij naar Rotterdam was ontboden om een eerste bespreking met pastoor Van Beek te hebben, tot 4 november 1724 toe. Toen moet de uitvoering van het werk wel zo'n beetje ten einde zijn geweest. Het had dus nog al wat meer tijd in beslag genomen, dan aanvankelijk was berekend en overeengekomen. Afsproken was immers, dat het werk binnen twee jaar „ten aller langsten” zou worden opgeleverd. Maar al werkende was er dan ook nog al het een en ander bijgekomen en ook riep pastoor Van Beek, die zich nauwkeurig en regelmatig van de voortgang op de hoogte gesteld schijnt te hebben, de beeldhouwer nog al eens van zijn werk om in andere zaken van advies te dienen, b.v. bij het vervaardigen van een smeedijzeren hek om het doopvont, waarvoor hij de tekeningen eerst moest leveren, later nog details moest geven en tenslotte het werkstuk moest gaan inspecteren. Ook met het kopen en het vervoeren van het benodigde eikenhout (wagenschot) en lindenhout, nodig voor het vervaardigen van de diverse beeldhouwwerken, is nog al wat tijd heengegaan.

Kort na het eerste bezoek aan Rotterdam ging Pluskens in Amsterdam uit op een partij „linde boomen out”. Hij verlette er twee dagen voor en gaf zijn opdrachtgever er schriftelijk bericht over. Ook naar wagenschot informeerde hij zowel te Amsterdam als elders. Maar het scheen niet terstond te vlotten.

In april ging hij in opdracht van pastoor Van Beek samen met diens „timmerman”, de aannemer van de bouw der Paradijkerk, baes Otto de Bruyn, „naer de moolen by Ouerschie” om daar een partij wagenschot te bezichtigen. Daarop schijnt een koop te zijn gevolgd, want reeds enkele dagen later, begin mei 1721, tekent Pluskens aan op zijn werkstaat: „door ordere van menheer joannes van beek een party wageschot ouwt gesiouwt van uyt de schuyt tot in myn uys koomende van de mool van de bruyn”. Hij was daarbij geholpen door zijn knechts Boschaert en Moselmans, die later onder de schrijnwerkers worden aangetroffen, die aan het snijwerk hebben medegewerkt. Het eikenhout was in de molen van de Bruyn gezaagd. „Noch geweest om den restant van et wageschot out spoedigh te doen saage aen den selven moolen op deferente rijse, daer door verlet 2 daege en 3 schof” waarvoor 6 gulden en 17¹/₂ stuivers in rekening werden gebracht, wat gelijk een beeld geeft van de arbeidslonen, en dan nog wel voor de patroon, in die dagen.

In dezelfde maand wordt ook een flinke zending lindenbomenhout per schuit aangevoerd en bij Pluskens binnengebracht. Nadat in juli nog gewerkt was aan een tekening voor de beglazing van de kerkruimte vinden we in augustus 1721 voor het eerst melding gemaakt van de verdeling van het hout voor de diverse werkstukken. Dan heet het „verschooten aen et elpe siouwen en laayen et lindeboomen ouwt dienende voor et beelt den paulus” (dat bestemd was voor de altaaropstand). Pluskens gaat dan ook „naer de moolen op de rotten” om aanwijzingen te geven over het doorzagen van het blok wagenschot waaruit het beeld, voorstellende de heilige kerk, dat de kuip van de preekstoel zal schragen, zal worden gesneden. Het vervoer van en naar de molen geschiedde steeds per schuit. Er is met de zware stukken heel wat heen en weer gesjouwd. Het lindenbomenhout, dat voornamelijk werd gebruikt voor altaaropstand en orgelversiering en het eikenhout, dat speciaal voor preekstoel en communiebank in aanmerking kwam, werd door elkaar onder handen genomen. Soms plaatste men een gedeelte van de voorradige stukken eenvoudig enige tijd in de tuin om ruimte te krijgen in de werkplaats.

Tot in het najaar was men bezig met de voorbereidingen van het zaagwerk „saagen en siouwen de lindeboomen out dienende voor den eersten engel die sit op de fries van et Autaer ter linker hant”;

„saegen de stukken out dienende voor den tweeden engel die sit op de fries van t outaer ter regter ant”, „elpe siouwen saagen en lijmen et out dienende voor de 2 serafins die staan et een onder et beelt van peterus en et ander staat onder et beelt van paulis” (oktober).

In dezelfde maand vernemen wij voor het eerst van uitvoering van het snijwerk: 25 oktober, „gesneden allen de sieraden die staen onder et urgel op den toog der selver, door mij daer aan geteekent op et hout 2 schof” (een schof is een kwart van een werkdag) „1 gulden 5 stuivers”.

Verder blijkt, dat aan dit snijwerk ook door de bedienden werd gewerkt. De patroon behield zich steeds het tekenwerk voor (dat hij zijn carrière begon als schildersleerling is dus nog niet zo vreemd en is hem later zeer van pas gekomen). Fontijn werkte 12 dagen en 1 schof aan het snijden, wat aan arbeidsloon op 18 gulden, 7¹/₂ stuiver kwam, Van Viabel sneed er nog 2 dagen en 3 schof aan, en Moselmans 1 dag en 3 schof. Toen de aflevering in de kerk op 17 november plaats vond ging Fontijn mee, die voor het „acordeere” (aanbrengen) nog 2 schof nodig had.

Voor zich zelf rekende Pluskens meestal 2 gulden en 10 stuivers per dag, b.v. wanneer hij 24 dagen heeft gewerkt aan het beeld van sint Jozef (*f* 60,—) en 30 dagen aan de heilige Maagd met haar kindje (*f* 75,—). Zijn knechts verdienden een uniform loon van 1 gulden en 12 stuivers. Het waren er ten minste tien, van wie Van der Beeken en Van Viabel vermoedelijk de beste krachten waren. Hij liet hen tenminste ook wel snijwerk aan beelden verrichten, terwijl de anderen meestal het „bijwerk” toegewezen kregen voor zover dat valt na te gaan. Het eiken-snijwerk schijnt hij geheel zelf te hebben verricht. Behalve de reeds genoemde namen treffen we aan Viliers, Van Kamp, Jan Voet, Woens en Verboort.

Verder was men dat jaar nog bezig aan het zagen en lijmen van het lindenhout voor de sieraden, die aan het orgelfront en de beelden en engelen, die bovenop het orgel moesten komen, alsmede met het beeld van Petrus uit het altaarfront.

In april 1722 is men gevorderd tot de prachtige eiken engelenbeelden, die de communiebank ter weerszijden flankeren. Op 10 april worden 2 gulden en 17 stuivers uitgegeven voor „et elpe wermen en lijmen de stuccen out dienende voor de engelen van de komunibanck en van et beelt poulus en petrus”. Jammer, dat

niet nauwkeurig is vast te stellen, hoe lang de beeldhouwer over deze werkstukken deed.

Over het eiken beeld van de harpende koning David, dat staat op de rand van de orgeltribune, zijn we al evenmin nauwkeuriger geïnformeerd. Het gaat meest over het „bijwerk”:

24 oktober 1722 declareert Pluskens: „door ordere van menheer j. v. beek door mij geteekent op et out de siraden van et eersten snijwerck dat komt neffens et beelt den koninck daviet over weer kanten daeraan besig geweest 1 dach 2.10”. „Door ordere enz. gesneden een tapijtkleet daer den koninck daviet op knielt door mij aen et borduurwerck geteekent en gewerckt 9 daegen a 2 gul. en 10 st. per dach 22.10; michiel heeft er aen gewerckt 13 daegen 19.10; Jan Voet heeft er aen gewerckt 3 daegen a 1 gul. 4 st. per dach 3.12; michiel heeft er noch aen vernet en op de plaets veracordeert 3 daegen 4.16. 12 november: gesneden et snijwerck dat staet neffens et beelt den koninck daviet te weeten et eersten daer aen verschoote aen arbeidsloon 20.6.3.” Ook in januari en februari 1723 komen nog kleine postjes voor, welke betrekking hebben op het snijwerk „neffens den koninck daviet”.

Dit komt waarschijnlijk, doordat dit bijwerk grotendeels door zijn knechts werd verricht, terwijl het beeld zelf door hem werd uitgehouwen en het noteren van de daaraan bestede tijd niet zo belangrijk voor de patroon was.

Daardoor zullen we beter op de hoogte zijn van de werkzaamheden aan de lindenhouten beelden in de altaaropstand, die immers grotendeels niet door Pluskens zelf werden vervaardigd.

„gesneden et beelt den St. Joseph die staat op et buyte werck tussen de galderij en den outaer, daer aen verdient een arbeyts loon van 24 daegen werkens a 2 gul. 10 st. per dach 60.0; Van Viabel heeft er aen gewerckt 18 daegen 28.16; Van Kamp heeft er aen gewerckt 10 daegen 16.0; Van der Beeken heeft er aen gewerckt 9 daegen en 3 schof 15.12.” Dit ongeveer levensgrote beeld komt dus in totaal exclusief het hout op even honderd twintig gulden. Het werd in de maand augustus 1722 vervaardigd.

Over het beeld van de heilige Maagd, het pendant van sint Jozef, vinden we vrijwel gelijke gegevens in de maand oktober 1722:

„gesneede et beelt de ons livrouw die staat op et buyte werck tussen de galderij en et outaer door mij daer aen gewerckt 30 daegen a 2 gul. 10 st. per dach 75.0. Van Viabel heeft er aen gewerckt 18

dagen a 1 gul. 12 st. per dach 28.16; Van Kamp 8 daegen a 1 gul. 12 st. per dach 12.16; Van Viabel heeft er noch aen opgemaekt en vernet 4 daegen 2 schof aan de kroon en den scheper (scepter) 6 daegen 17.12, verschooten aen lijn 0.16¹/₂, noch verschooten aen helpe siouwen 1.10". Totaal derhalve 136.10¹/₂.

Tenslotte kan nog worden vastgesteld, wat enige sieraadstukken op of bij het altaarfront aan loon hebben gekost. Zo b.v. 4 vazen, die staan ter weerszijden van de genoemde beelden van Maria en Jozef. In totaal werd daaraan 27 dagen gewerkt, waarvan ruim 5 door Pluskens zelf, waardoor deze stukken samen op zeven en veertig en halve gulden kwamen.

Aan de consoles waarop de beelden van de moeder en de pleegvader des Heren werden geplaatst, werkten drie man in totaal 28 dagen voor ongeveer 45 gulden.

Over het werk aan de eiken beelden vinden we in november 1724 nog een merkwaardige aantekening. Dan is Pluskens enige tijd bezig geweest aan één van de beide grote engelen, die de hemel van de preekstoel moeten dragen, maar het werk lukt niet. Pastoor Van Beek komt er naar kijken en keurt het hout af: „door ordere van meneer joannes van beek gewerckt aen den eersten engel die staen moet met syn voeten op de kuyp van den preekstoel soo ist naer dat ick daer aen adde gewerckt den tijt van 5 daegen dat et ouwt van dien sich soo slegt veroopenbaerde dat menheer j v beek et selven out door zijn timerlieden heeft laten afkeuren. Hierdoor verlet 5 daagen 12.10.”

Dit alles had een tamelijk lange lijst van „meer en minder werk” tot gevolg. Over de verrekening daarvan schijnt men het niet vlot eens geworden te zijn. Het gilde werd er bij betrokken. De hoofdmannen traden als arbiters op.

„Op Dato Den 18 April 1725 Is ons hooftmannen van het Schilders en konstwerkersgilde door de H. Johannis Van Beeck alcander Dom. Pluskens aangeweese dit onder staande beelt-houweerswerck koomende in de kerck het Paradijs waarover questies is voorgevalle welk is aangenoome werk of buyte werk.” Dan volgt een opgave, van hetgeen aan het altaarfront, de preekstoel enz. aan meerwerk is verricht en de kosten, welke daaraan verbonden zijn. Dit beloopt een som van f1180.—. Het belangrijkste zijn de posten „elf fakke met Sieraatwerck” aan het altaarfront voor 132 gulden en „twee barleven” voor 160 gulden, alsmede

snijwerk aan „een beluyster agter de koning david 100 gulden, een tapijtje kleet van 6¹/₂ voet onder koning david voor 46 gulden en zes blokjes, enz. voor 85 gulden”.

Tegenover dit meerwerk stond 290 gulden aan niet uitgevoerd werk, zodat er tenslotte een bedrag van 890 gulden 4 stuivers extra te betalen bleef.

„Dit Bovenstaande Beelthouwers werk is alles getaxeert door Mr Dingeman van der Vis, ten over staan van alle de Hoofdmannen Dempto Leendert de Meyer. En uyt alle haar naam getekent actum Rotterdam den 24 Sept. 1725 Door Pieter Doenen: als schrijver en boekhouwer van het schilders en konstwerkers gild”.

Pastoor Van Beek en Pluskens verklaarden zich nog dezelfde dag accoord met deze arbitrage en eer het een maand verder was had Pluskens het voorgestelde bedrag ontvangen:

„Wij onder geschreven Johannes van Beek als besteedder, En Alexander Dom: Pluskens, aannemer van het beelthouwers werk, bekenne met de boven staande Taxatie door hoofdmannen gedaan, volkomen genoeg te nemen. En sal hij besteedder soo wanneer het beeltwerk dat nogh aan den predikstoel resteert, door hem aannemer sal zijn geleverd, en gestelt, aan den aannemer de boven staande somma Cotant voldoen. Sonder verder eenige pretentie of actie tot malkanders Lasten te hebben of te behouden. Actum Rotterdam den 24 Sept. 1725 J. van Beek, Alexander dominicus Pluskens”.

18 oktober 1725 vond de afrekening plaats. Hiermede kwam vast te staan, dat het gehele snijwerk aan altaaropstand, communiebank, preekstoel en orgelfront, inclusief enig tekenwerk voor andere onderdelen, de kerk was geleverd voor rond f 5300,—, waarbij dan de leveringen van het wagenschot en het lindenhout door Otto de Bruyn komen. Hoewel er staten ter beschikking staan van de leveringen van deze schrijnwerker, valt niet geheel nauwkeurig na te gaan, welke transacties betrekking hebben op het hier besproken beeldhouwwerk. Wanneer we ons beperken tot de nota's met bij-schriften uit de jaren 1720/21 en 1722 dan komen de houtleveranties totaal op f 4738,— (voor leveringen ten behoeve van altaar, communiebank en orgel in 1720/21 f 2867,— en voor restant van altaar, orgel en preekstoel in 1722 f 1871,17). Het materiaal en arbeidsloon zou dan tezamen juist op rond tienduizend gulden komen.

Ook na de volledige kwijting op 18 oktober 1725 ging Pluskens

nog voort enig snijwerk te leveren ten behoeve van de Paradijskerk. Op 13 juni 1726 ontving hij nog een bedrag van f 230,—. Dit sproot voort uit een nota van 25 oktober 1725 groot f 206.7 voor „et snijden van fruyt en blomhoorens en 6 quispels en fistons van blommen en noch twee stukke compaen en een koraal”. Het bedrag was op 230 gulden afgerond wegens een beloofde gift.

De Oud-Katholieke parochie, welke in de Paradijskerk samenkomt, is uitermate dankbaar voor dit kostelijk bezit en het kerkbestuur heeft er de eeuwen door goede zorg aan besteed om het te conserveren. Waar zo weinig over Pluskens en niets over ander werk van deze kunstenaar bekend is moge dit des te meer tot in lengte van jaren het geval zijn, opdat dit moois voor kerk en stad bewaard blijve.

Verschillende gegevens over de beeldhouwer A. D. Pluskens werden mij welwillend verstrekt door mevrouw dr. G. Gepts-Buysaert, attaché van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen en de heer prof. dr. Fr. Blockmans, stadsarchivaris van Antwerpen.